

ПРЕДРАГ ПИПЕР
(Београд)

О ПОЛИЦЕНТРИЧНОСТИ СЕМАНТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА

У раду се разматра питање природе семантичких категорија и образлаже билатерална концепција структуре семантичке категорије као и теза о вишедимензионалности односа између центра и периферије у њеној структури, односно о полицентричности сваке семантичке категорије. Посебно се разматрају основне одлике семантичког, морфолошког, синтаксичког и прагматичког центра као и центра семантичке категорије у систему језичких нивоа и у систему врста речи. Указује се и на могућност да, на ширем плану, у зависности од избора критеријума, поједине категорије имају статус центра категоријалног комплекса којем припадају или центра система семантичких категорија у целини.

Кључне речи: теорија семантичких категорија, центар категорије, периферија категорије, граматичко значење, граматика, морфологија, синтакса, прагматика, врсте речи

1. Општи принципи према којима су уређени односи у семантичким категоријама представљају један од главних проблема теорије семантичких категорија и сродних лингвистичких теорија (нпр. теорије лексичко-семантичких поља, функционално-семантичких поља, појмовних категорија итд.). У његовом решавању издвојиле су се пре свега идеје о нужности разликовања централних и периферних делова семантичких категорија, с различитим терминолошким ознакама за те делове као, уосталом, и за сам појам семантичке категорије. Ослонац за такве идеје могао се наћи на различитим странама, поред осталог, на пример, у теоријама о узроцима језичких промена, начину и правцима њиховог ширења, о разликовању инваријантних и варијантних језичких функција, као и примарних и секундарних језичких функција, правих и неправих језичких појава, језгра и периферије појединих значења итд., а у новије време и у оквиру теорије семантичких прототипова.

Не улазећи овом приликом у сложено питање настанка и развоја појма семантичке категорије, као и разликовања централног и периферног

ферног у њеној структури, остајући у теоријским оквирима принципа „унутрашњег“ и „спољашњег“ структурирања граматичких и семантичких категорија, које сам раније излагао,¹ овде желим да размотрим тезу према којој свака семантичка категорија има више центара (и периферија) различите природе, различитог степена сложености и степена изражености. Узимање у обзир те чињенице може да допринесе потпунијем опису семантичких категорија и њиховој унутарјезичкој и међујезичкој типологији.

2. Иако је термин семантичка категорија у широкој употреби, он се чешће у литератури оставља без изричитог одређења него што се дефинише. Њиме се овде назива значење високог степена општости, које може бити разноврсно према облику, и није ограничено у изразу једном синтаксичком, морфолошком, лексичко-граматичком или творбеном категоријом, нити само једном лексичко-семантичком или творбеном категоријом, нити само једном лексичко-семантичком групом, нпр. темпоралност као укупност временских значења различитог степена граматикализованости vs. лексикализованости израза. Другим речима, као што граматичка категорија обухвата граматичке облике и граматичка значења тих облика, тако и семантичка категорија има план садржаја и план израза. План садржаја семантичке категорије чини категоријално значење, које се у оквиру дате семантичке категорије увек појављује као доминантно у споју са другим значењима у семантичким структурама конкретних језичких јединица (нпр. темпорално значење обично иде са аспектуалним, модалним, персоналним или неким другим значењем). План израза одређене семантичке категорије чине сви облици (независно од степена њихове граматикализованости) којима се означавају семантички садржаји са датим категоријалним значењем као доминантним или бар равноправним. На пример, сви облици у систему глаголских времена, али и предлози, префикси, прилози итд., који учествују у исказивању временских значења припадају семантичкој категорији темпоралности као план њеног израза. Такво схватање семантичке категорије разликује се од схватања према којем семантичка категорија припада у целини плану садржаја, и омогућује да се језичке категорије, биле оне граматичке, лексичко-граматичке, творбене или семантичке, доследно посматрају као билатералне знаковне појаве.

¹ У раду: *O psiholingvističkim osnovama opozicije „unutra/spolja“ kao mogućnom konstitutivnom faktoru sistema semantičkih kategorija*. — *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije*, Sarajevo, 1984, 7–8, стр. 223–231; неки развијенији облици те идеје садржани су у књизи: *Jezik i prostor*. — Београд: Ћигоја — XX век, 1997.

Тамо где се појам семантичке категорије ограничава планом садржаја (унилатерална концепција семантичке категорије), проблем означавања јединства таквог садржаја и његових облика обично се решава концептом (функционално-)семантичког поља.²

План садржаја семантичке категорије обично је, али не и обавезно, једним делом изразитије грамаатикализован, а категоријално значење, око којег је план садржаја семантичке категорије организован, део је садржаја великог броја јединица на различитим језичким нивоима. Тако, на пример, категорија персоналности има и синтаксичке облике (као што су безличне реченице, нпр. *Суава јој се, Грми* и сл.) и морфолошке облике (сви облици глаголске категорије лица), а изражава се и личним заменицама, прилошким изразима (нпр. *јо моме, јо њивоме* итд.), и другим средствима.

Садржај и обим семантичких категорија није потпуно исти у свим језицима (пошто су конфигурације семантичких категорија резултат етнојезичког виђења и категоризовања света). Категоријалне семантичке разлике између језика који су српском језику генеалогски и типолошки најсроднији, а то су словенски језици, обично су, у целини посматрано, мале.

Иако се семантичке категорије одликују највећим степеном семантичке општости за одређену предметну област (простор, време, особина, количина, узрок, циљ итд.),³ оне се међусобно разликују како степеном општости тако и обимом (неке су шире јер обухватају већи број појавних облика, а друге су уже), као и природом веза са другим семантичким категоријама.⁴

3. Схватање да семантичка категорија може да има више од једног центра није ново. Погледи на то питање који се овде износе пред-

---

² *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис.* — Отв. ред. А. В. Бондарко. — Ленинград: Наука, 1978. Та теорија функционалне граматике развија се и примењује и у низу других радова, пре свега оних чији је аутор А. В. Бондарко.

³ Термин за то значење је уједно и назив целе семантичке категорије, нпр. простор, време, количина, припадање, лице, узрок итд., за које се узимају и називи латинског порекла: *сјаџијалносџ* (уже *локајивносџ* и *дирекјивносџ*), *јемџоралносџ*, *кванјификајја*, *јосесивносџ*, *јерсоналносџ*, *каузалносџ* итд.

⁴ Појам семантичке категорије као најопштијег семантичког садржаја, који у речници добија различите појавне облике и трансформације (нпр. *јрелазјији улицу* и *ићи јреко улице* — са истим просторним значењем, или *Новембар је хладан* и *У новембру је хладно* — са истим временским значењем) у том погледу видим као у суштини близак појму семантичке улоге у теорији семантичких падежа и падежне граматике (упор. Ch. Fillmore, The case for case. In *Universals in Linguistic Theory*, edited by Emmon Bach and Robert T. Harms, pp. 1–88. New York: Holt, Rinehart & Winston).

стављају покушај да се проблем постави шире и да се таквом гледишту да основна аргументација. У теорији функционалне граматике којој је печат дао А. В. Бондарко⁵ за појмовни садржај близак ономе који је овде објашњен као семантичка категорија користи се назив функционално-семантичко поље и указује се да функционално-семантичка поља могу бити јаче или слабије граматикализована, при чему граматичко језгро поља представља његов центар, док је степеном опадања граматикализованости израза неког елемента поља одређена његова удаљеност од центра и укљученост у периферију поља. Центар поља може бити јаче или слабије изражен (тј. граматикализован), а једно поље може имати и више од једног центра, нпр. граматичка категорија броја и бројеви су два центра у функционално-семантичком пољу количине. Поред тога, свако функционално-семантичко поље одређено је и реченичним делом (субјекатским, објекатским, предикатским, адвербијалним) као синтаксичком доминантом којом се обично исказује дато категоријално значење (нпр., у том погледу центар категорије темпоралности је у предикатском делу реченице, а центар категорије социјативности у адвербијалном делу итд.). Само за нека поља узима се да је доминанта количинско-квалитативна, дакле семантичка (нпр. за градуелност),⁶ што је одступање од те иначе синтаксичке класификације.

Разноврсност односа међу језичким јединицама, како на плану њиховог садржаја тако и на плану израза, упућује на вишедимензионалност односа центар–периферија у структури семантичких категорија, у оквиру које се овом приликом као важнији издвајају и ниже разматрају односи центар–периферија на семантичком, морфолошком и синтаксичком плану, у систему језичких нивоа и у систему врста речи, као и на прагматичком плану.

Градуелност односа између центра и периферије може се приближно изразити појмовима ужег и ширег центра, односно ближе и даље периферије, а у оквиру појединих типова односа „центар–периферија“ постоје у неким случајевима и уже дистинкције.

4. У свакој семантичкој категорији обично се мање или више уочљиво разликује њен с е м а н т и ч к и ц е н т а р, ужи и шири, и њена семантичка периферија, ближа и даља. У основном, централном делу категорије налазе се језичке јединице у којима доминира дато категоријално значење, а на семантичкој периферији исте категорије су језичке јединице у којима је исто категоријално значење мање или

⁵ В. рад у напмени 2.

⁶ Исто, стр. 34–36.

више заклоњено неким другим значењима. Тако, на пример, категоријално значење лица (према улози у комуникацији, тј. прво, друго или треће лице), које се у реченици најексплицитније исказује личним заменицама (ужи граматички центар персоналности) и личним глаголским облицима (шири граматички центар персоналности, у спрези са значењем глаголског начина и времена), удружује се у значењима посесивних заменица са категоријалним значењем припадања (ближа периферија персоналности), основним за семантичку категорију посесивности, јер заменице попут *мој*, *твој* итд. значе и припадање и лице. Међутим, у значењима реченица са тзв. когнитивним речима, односно заменичким питањима (*Ко? Шта? Чију? Где? Када? Зашто?* и сл.) лична компонента („ја“) постоји, али је толико заклоњена категоријалним значењима неодређености и модалности да само посебним методолошким поступком може да се експлицира, нпр. *Ко куца?* — „ја не знам особу која куца и хоћу да ми се именује особа која куца“, због чега су упитне речи на самој периферији категорији персоналности, припадајући основним делом свог значења категорији модалности, а донекле и категорији неодређености.

У структури категорије количине основни бројеви су најчистији израз датог категоријалног значења, док се у опозицији између перфективних пунктуалних глагола и итеративних глагола (нпр. *куцнути* према *куцкати*) може видети количинско значење донекле заклоњено аспектуалним као основним значењем, а на сличан начин значењски могу да се разликују и неки адвербијали, нпр. *Једном је сврашила до сестре* према *Понекад би сврашила до сестре*. „Пратећих“ значења у семантичкој структури јединице која својим основним делом припада одређеној семантичкој категорији може бити више, а њихова семантичка и комуникативна функција може бити јаче или слабије наглашена, чиме се модификује основно, категоријално значење у датој семантичкој структури.

Другим речима, семантичке категорије се у својим периферним деловима семантички укрштају и преплићу (што може, али не мора имати граматички израз), због чега је понекад тешко утврдити које категоријално значење је у одређеној синтаксичкој конструкцији примарно.

Укрштање семантичких категорија није карактеристично само за њихову периферију него и за њихов основни део (због чега нема језичких јединица са само једним категоријалним значењем), али на периферији дато категоријално значење постепено престаје да буде доминантно постајући „пратеће“ значење у семантичкој структури је-

динице која основним делом припада некој другој категорији (в. горе пример категорије персоналности).

Односи између центра и периферије семантичке категорије, било да се посматрају на семантичком, лексичко-граматичком или неком другом плану, по правилу се не могу изразити једноставним класификацијама због постојања великог броја прелазних облика. То је, заправо, само појавни случај општије чињенице да је за односе међу језичким јединицама различитих нивоа обично карактеристична континуалност, са мноштвом поступних и прелазних случајева између оних који су поларни или типични, што се у когнитивној лингвистици доста успешно објашњава моделом семантичких прототипова.⁷

5. У свакој семантичкој категорији, такође мање или више уочљиво, разликује се њен г р а м а т и ч к и ц е н т а р, ужи и шири, и њена граматичка периферија, ближа и даља. У граматички основном, централном делу категорије налазе се језичке јединице у којима је дато категоријално значење најјаче граматикализовано, а на граматичкој периферији исте семантичке категорије су језичке јединице у којима је исто категоријално значење слабије граматикализовано, односно више лексикализовано.

Грамматикализованост семантичких категорија огледа се и у степену присутности формалних и семантичких обележја граматичких категорија у јединицама одређене семантичке категорије. На формалном плану то су карактеристични морфолошки и синтаксички облици, а на семантичком плану то су препознатљива својства граматичког значења као што су обавезност датог значења за широку класу језичких јединица (нпр. значење броја као разликовање јединице од множине обавезно је за неколико врста речи), регуларност односа унутар елемената таквог значења (у српском језику — једнина према множини, перфективност према имперфективности, прво лице према другом, прво и друго лице према трећем итд.), као и регуларност облика изражавања таквог значења (значење је утолико више граматикализовано уколико је више облички типизирано — једнина или множина исказује се пре свега флексијом, перфективност или имперфективност видским суфиксима, а мање регуларно и префиксима или суплетивно итд.).⁸

⁷ В. нпр. R. Taylor, *Linguistic Categorization — Prototypes in Linguistic Theory*. — Oxford: Clarendon, 1989.

⁸ П. Пилер, О граматичком значењу. — *Живи језици*, 1988, XXX, 1–4, стр. 10–16.

5.1. Будући да граматика у ужем смислу има морфолошки и синтаксички део (уз сву условност таквог разграничавања) умесно је начелно разликовати морфолошки центар од синтаксичког центра семантичке категорије. Тако је, на пример, категорија броја (сингулар/плурал), као граматички центар категорије количине, пре-васходно морфолошке природе (синтакса категорије броја огледа се углавном у конгруенцији), док семантичка категорија простора (= спацијалност) нема морфолошки центар, али има развијене синтаксичке облике, посебно у именској групи, а семантичка категорија агентивности/пацијентивности има и морфолошки центар (у морфолошкој категорији стања) и синтаксички центар (у дијатези), па и творбени центар (*nomina agentis / nomina patientis*). Проучавања семантичких категорија по свакој од тих граматичких димензија показује које су од њих и у ком степену присутне у структури дате категорије, показује степен њихове изражености као граматичких категорија унутар семантичких, и облике опадања њихове присутности у слабије граматикализованим језичким јединицама, идући од центра ка периферији семантичке категорије, најзад показује степен и облик подударана или неподударана морфолошког, творбеног и синтаксичког центра у семантичким категоријама у целини или у појединим њиховим деловима.

5.2. Синтаксички центар семантичке категорије налази се у структури реченице, при чему је реченица одређена односом према речи, с једне стране, и према тексту, с друге стране. Као што је фонема минимална језичка јединица која може бити морфема (нпр. *О!*) или део морфеме (нпр. *о-на*), и као што је морфема минимална језичка јединица која може бити реч (нпр. *он*) или део речи (нпр. *он-а*), а реч — минимална језичка јединица која може бити реченица (нпр. *О!, Он!, Одмах!, Свиће.*) или део реченице (нпр. *Он је овде, Долазим одмах, Сада рано свиће*), тако је и реченица (која постаје исказ када се употреби с конкретним комуникативним циљем у конкретној говорној ситуацији) минимална језичка јединица која може представљати аутономан текст (нпр. *Конац дело краси*) или део текста (нпр. *Ко неће браћи за браћи, хоће шућина за господара*), док текст сам за себе може представљати само део дискурса узетог као динамички схваћен текст заједно са прагматичким условима његове употребе, али не и сам дискурс.

Различита схватања структуре реченице (или различити њени аспекти који се у тим схватањима стављају у први план) дају различите резултате у одређивању синтаксичког центра неке категорије, али се сама могућност јаче или слабије синтаксичке центрираности

семантичких категорија тиме не доводи у питање. На пример, у теорији функционалне граматике А. В. Бондарка функционално-семантичка поља одређују се, поред осталог, према томе да ли се на синтаксичком плану остварују првенствено (или искључиво) у субјекатском, објекатском, предикатском или адвербијалном делу реченице.⁹ Даље ће се, из друкчијег угла, укратко размотрити основни случајеви када је синтаксички центар семантичке категорије аргументски део реченице, предикатски део реченице, или аргументско-предикатска реченична целина.

Као што је познато,¹⁰ семантичка структура реченице (= пропозиција) организована је око предиката (= семантички предикат), који обично имплицира до четири аргумента. У предикату је одражен *однос* између елемената неке ситуације, а у аргументу оно што се сматра конкретним или апстрактним *учесником* у тој ситуацији. Тако у реченици *Сестра њише њисмо* предикатски израз *њише* означава однос између учесника у том односу, означених аргументским изразима *сестра* и *њисмо*, као што у реченици *Вера чини чуда* предикатски израз *чини* означава однос између учесника у том односу, означених аргументским изразима *вера* и *чуда*, а у реченици *Кашњење сивара нервозу* предикатски израз *сивара* означава однос између учесника у том односу означених аргументским изразима *кашњење* и *нервозу*, при чему аргументски израз може имати и облик клаузе, нпр. *Када неко или нешто касни, то сивара нервозу*, док у простој реченици аргументски израз обично има облик именске групе, тј. синтагме чији је конститутивни члан именица или нека друга реч у функцији именице, а предикатски израз садржи, ако реченица није елиптична, лични глаголски облик пунозначног глагола (нпр. *Петар контролише њроизводе*), или непунозначног глагола (нпр. *Петар врши контролу њроизвода, Петар је контролор* и сл.).

Семантичке категорије се према критеријуму центра у тако схваћеној структури реченице деле на: (а) оне које садрже категоријалну информацију превасходно о односу између учесника у некој ситуацији, реалних или фиктивних, конкретних или апстрактних, и које су у том смислу предикатске категорије, јер су граматикализоване првенствено (али не искључиво) у оквиру реченичног предикатског израза, нпр. темпоралност, аспектуалност или модалност; (б) оне које садрже категоријалну информацију о учесницима (конкретним, ап-

⁹ В. рад у напмени 2, стр. 34–36.

¹⁰ В., на пример, о томе у раду З. Тополињске, *Перифразични предикајски изрази на међусловенским релацијама* (Јужнословенски филолог, XXXI, 1982, стр. 36).

стракним итд.) односа у некој ситуацији, и које су у том смислу аргументске категорије јер се остварују првенствено у аргументским изразима, нпр. локативност, каузалност, аниматност; и (в) категорије којима су углавном подједнако обухваћени и однос и учесници који у њега улазе, тј. реченичне категорије јер је домен њихове граматикализованости на семантичком плану цела пропозиција, а на формалном плану цео реченични израз, нпр. дијатеза, компаративност.

Степен припадности неке семантичке категорије једном од та три типа представља степен и врсту њене синтаксичке центрираности. Тако је, на пример, темпоралност семантичка категорија са примарно предикатским синтаксичким центром зато што се најјаче граматикализована временска значења исказују глаголским временским облицима, који су саставни део предикатског израза. Поред тога, темпорална локализација се исказује и изван предиката, нпр. именским групама као облицима предикатског израза (*на њочейку њредавања, њоком лења, њосле кише* и сл.). Аниматност је, на пример, типична категорија са аргументским синтаксичким центром јер њен граматички центар чини граматичка категорија „живо/неживо“, коју у српском језику имају искључиво именице мушког рода у једнини (а именице су конститутивни елементи именске групе као нереченичног облика аргументског израза). Компаративност се може узети као пример семантичке категорије чија потпуна синтаксичка реализација обухвата и предикатски израз и аргументске изразе, нпр. *Браћо је виши од сестре* (при чему атрибутска употреба компаративног облика, нпр. *Нижи играчи дали су мање кошева*, представља синтаксички дериват, односно номинализоване трансформ реченице којом су изражени како сам компаративни однос тако и учесници у њему).

5.3. Граматички центар у ширем смислу у структури неке семантичке категорије, као што се из претходно реченог може закључити, одређен је њеном заступљеношћу на различитим језичким нивоима, што се разликује од категорије до категорије. Другим речима, одређена категорија везана је за одређени језички ниво као свој центар у систему језичких нивоа. На пример, спацијалност, као што је речено, нема посебан морфолошки израз, модалност се изражава и морфолошким, и синтаксичким, и творбеним, и лексичким средствима, док је за темпоралност мање карактеристично исказивање датог категоријалног значења творбеним облицима, а за аниматност таква могућност уопште не постоји итд. И квантификација има морфолошке, синтаксичке, творбене и лексичке облике изражавања, укључујући фразеолошке, али су неки њени облици развијенији, а неки слабије развијени. На пример, морфолошки израз кван-

тификације јесте граматичка категорија броја, с флективним и конгруенцијским изразом, али се и у структури именичке основе, на пример, могу наћи морфеме с количинским значењем (упор. *грађан-ин-ø* према *грађан-ø-и*, где је и афикс *-ин-* у сингулару јасан сигнал једничности, поред сингуларског нултог наставка и сл.). Као карактеристични примери синтаксичке квантификације могу се, у оквиру прости реченице, узети специфичне конструкције са бројевима у именској групи (нпр. *два студентиа / њетѝ студенаѝиа*), а у оквиру сложене реченице зависне клаузе са значењем мере и степена (нпр. *Остѡвила му је ѡoliko, колико је ѡражио*). Примери лексема са количинским значењем су, пре свега, бројеви и уопште бројевне речи (*двојка, дво-сѝрук, дваред* итд.), а постоји и велики број фразеологизираних синтаксичких структура за исказивања количине (нпр. *на седмом небу, ѡушѝиа и ѡма, ни за лек* и сл.).

5.4. Разлике између центра и периферије неке семантичке категорије испољавају се и на плану њене заступљености у појединим врстама речи, као лексичко-граматичким класама које су основни носиоци изражавања дате семантичке категорије. Врсте речи, које, као што је познато, нису исте за све језике, немају општеприхваћене принципе класификације ни у боље проученим језицима, а у класификацијама које су мање-више традиционалне критеријуми издвајања појединих врста речи нису само семантички, нити су доследно и једнако заступљени у свим врстама. Ипак, ако се, макар и условно, ослонимо на десеточлану класификацију, каква је мање-више уобичајена у граматицима словенских језика, запажамо да је веза појединих семантичких категорија са појединим врстама речи уочљивија, а с другима — мање уочљива. На пример, заменичке речи су, због крајње уопштености својих значења, речи које најближе репрезентују семантичке центре већине семантичких категорија (нпр. личне заменице репрезентују персоналност, присвојне заменице — посесивност, упитне заменице — интерогативност, количинске заменице — квантификацију и сл.).¹¹ С друге стране, бројеви као врста речи представљају у целини лексичко-граматички центар категорије количине, речце су великим делом специјализоване за модална значења, глаголи првенствено за аспектуалност, темпоралност, модалност и агентивност/па-

¹¹ Моделе семантичких система заменичких речи као речи категоријалног значења предложио сам у радовима: *Zamенички prilozii (gramatički status i semantički tipovi)*. — Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti, 1983; *Zamенички ѡрилози у срѝскохрѡвајском, руском и ѡљском језику*. — Београд: Институт за српски језик, 1988; *О семантичком систему заменица у српскохрѡватском језику (у поређењу са руским)*. — *Зборник Маѝице срѝске за славистѝику*, 1987, 33, стр. 79–103.

цијентивност итд. Постојање лексичко-граматичког центра семантичке категорије у систему врста речи не подразумева нити искључује постојање морфолошког и синтаксичког центра исте категорије. На пример, изражавање инструменталности везано је пре свега за именице и предлоге, при чему инструменталност нема морфолошки центар (јер не постоји морфолошка категорија инструменталности), а има најчешће синтаксички израз (именске групе као аргументски изрази). У питању су односи које у сваком језику и за сваку категорију треба посебно утврђивати.

6. Уза све то издиференцираност центра и периферије семантичке категорије постоји и на прагматичком плану, због чега се може говорити о прагматичком центру (и периферији) семантичке категорије. За једне семантичке категорије посебно су важне ситуативне околности њихове употребе (нпр. за модалност), док је за неке категорије тај моменат чешће у другом плану (нпр. за спацијалност, као изражавање просторних значења, или за аниматност). Тако је, на пример, за све врсте директивних значења прагматички центар — саговорник, а за све врсте експресивних квалификација — говорно лице. У том смислу семантичке категорије показују међусобне разлике и са становишта односа између њиховог прагматичког центра и прагматичке периферије, у коју улазе сви они лексичко-граматички облици изражавања неке семантичке категорије који су мање прагматички осетљиви, нпр. бројеви, већина придева и прилога, многи предлози итд.

7. Идеја о полицентричности семантичких категорија се, наравно, не исцрпљује датим прегледом њихових важнијих семантичких, граматичких и лексичко-граматичких димензија и других центара и периферија. Изложена слика стања могла би се изоштрили утврђивањем и других, ужих центара у структурама семантичких категорија, њихове хијерархије и уопште међусобних односа, било у погледу степена општости појединих центара, било у погледу степена њиховог подударана и неподударана у истој семантичкој категорији, при чему би већи степен подударности значао да се општа конфигурација дате семантичке категорије одликује изразитијом центрираношћу (нпр. темпоралност је организована првенствено око глагола као врсте речи, односно око глаголске морфологије и синтаксе), док би мањи степен подударности између различитих центара семантичких категорија био знак њене слабије центрираности (нпр. агентивност/пацијентивност, в. примере у т. 5.1).

Досадашње концепције центра семантичке категорије су уже од изложене јер се у њима има у виду само граматички центар, а полицентричност се схвата као могућност да семантичка категорија, одно-

сно функционално-семантичко поље има више од једног граматичког центра (нпр. посесивност у словенским језицима).

Проблем центра и периферије семантичке категорије, поред овде изложеног схватања о вишедимензионалности тог односа, има и другу страну, која овом приликом добија само неколико напомена. Поред нужности да се испитује шта представља семантички, морфолошки, синтаксички итд. центар унутар неке семантичке категорије једнако је важно испитивати саму категорију као могући центар у односу на друге семантичке категорије у смислу разликовања интра-категоријалног центра од интеркатегоријалног центра. Наиме, ако изразито сродне семантичке категорије могу да чине категоријални комплекс (што је такође идеја А. В. Бондарка), онда се у том категоријалном комплексу поједине категорије могу разликовати према томе колико су репрезентативне за дати категоријални комплекс (или се могу издвајати, опет као центар, према неком другом критеријуму, нпр. према степену сложености, према степену граматикализованости свог центра или на неки други начин). Тако, на пример, у категоријални комплекс каузалности улазе поред каузалности у ужем смислу и кондиционалност, теличност (= финалност) и концесивност, а каузалност у ужем смислу је центар датог категоријалног комплекса с обзиром на чињеницу да су друга категоријална значења тог комплекса као сложенија изведена из правога каузалног значења, а не обрнуто. Та теза би, разуме се, требало да буде подвргнута темељној анализи, као и проблем центра других категоријалних комплекса, нпр. модалног или темпорално-аспектуалног.

То би даље водило закључку да однос центар/периферија није само од суштинског значаја за утврђивање конфигурације појединих категорија него и за утврђивање конфигурације категоријалних комплекса па и система семантичких категорија у целини, при чему место центра може да се мења у зависности од димензије у којој се проблем посматра, што је, наравно, теза која захтева даља испитивања.